

Fångar i Ravensbrück
fotograferade när de
befriades av sovjetiska
trupper den 30 april
1945. Kolorerad bild.

Ravensbrück

Nazisternas kvinnoläger

För 75 år sedan befriades koncentrationslägret Ravensbrück. Här berättar ett barn och ett barnbarn till två överlevare om lägret som skapades **speciellt för kvinnliga fångar**, och om de fruktansvärda förhållanden som rådde här.

Text EMELIE HILL DITTMER & JAN ANDERSON

Utanför den lilla staden Fürstenberg, drygt sju mil norr om Berlin, ligger resterna av Ravensbrück, det enda koncentrationslägret under andra världskriget för enbart kvinnor. Lägret var även utbildningsplats för 3500 kvinnliga SS-lägervakter. Redan 1933 när nazismen växte sig stark började man arresteras oppositionella och oliktankande kvinnor i mindre läger. När dessa blev överfulla beslutade man att bygga Ravensbrück 1938.

Koncentrationslägret var i bruk från maj 1939 till slutet av april 1945. Under dessa sex år registrerades omkring 140 000 fångar. Ytterst var det SS högsta chef, Heinrich Himmler, som låg bakom att lägret byggdes. Om det fanns någon särskild tanke med just ett kvinnoläger är osäkert, men separation av män och kvinnor har traditionellt varit vanligt i alla former av fängelser. Redan 1933 inrättades det första koncentrationslägret (Moringen) i Tyskland enkom för kvinnliga fångar.

Eftersom det i Ravensbrücks närområde fanns textil- och läderindustrier ansågs det sannolikt att kvinnofångar kunde bli lämplig arbetsstyrka, i vad som utåt sett bara skulle vara ett arbetsläger. År 1941 inrättades även ett mindre läger för manliga fångar, som ansågs behövas som slavarbetare vid ett pågående byggnadsprojekt.

Valet av plats för koncentrationslägret var ingen slump. Kommunikationerna var bra med

både järnvägs- och vattenförbindelser. Det vackra landskapet som sådant spelade också roll. Himmler menade, med referens till tysk Heimatlitteratur och Blut-und-Boden-ideologi, att de natursköna omgivningarna kring Fürstenberg, med skogar, sjöar och närhet till floden Havel, skulle ha en renande inverkan på lägerfångar.

Sedan 1959 är platsen ett museum, Gedenkstätte Ravensbrück, där det första som möter besökare är ett minnesmärke (en skulptur av en kvinna med ett barn i famnen) intill Schwedtsee. Sjön rymmer askan efter 28 000 människoliv, och på dess yta flyter ofta en stor mängd rosor till minne av offren.

I många år var historien om Ravensbrück gömd bakom en järnridå. I dag vet vi mer om detta avskyvärda läger – en plats som världen under många hade beslutat sig för att glömma.

De första fångarna här var kvinnor som varit med i Jehovas vittnen. De sattes att arbeta med att färdigställa lägret och förbereda för kommande fångar. I maj 1939 anlände omkring 900 kvinnor av ett trettiotal olika nationaliteter från ett läger i Lichtenburg. De kom från alla samhällsklasser, hade olika läggningar och tillhörde olika minoriteter – förutom Jehovas vittnen och politiska fångar fanns här bland andra judar, homosexuella, romer och prostituerade. Alla var de oönskade av nazisterna.

Fångarna i Ravensbrück tvingades bära en så kallad *winkel*, en triangel av färgat tyg, som visade varför de hamnat i lägret. De polska kvinnorna bar till exempel en röd triangel med bokstaven »P«.

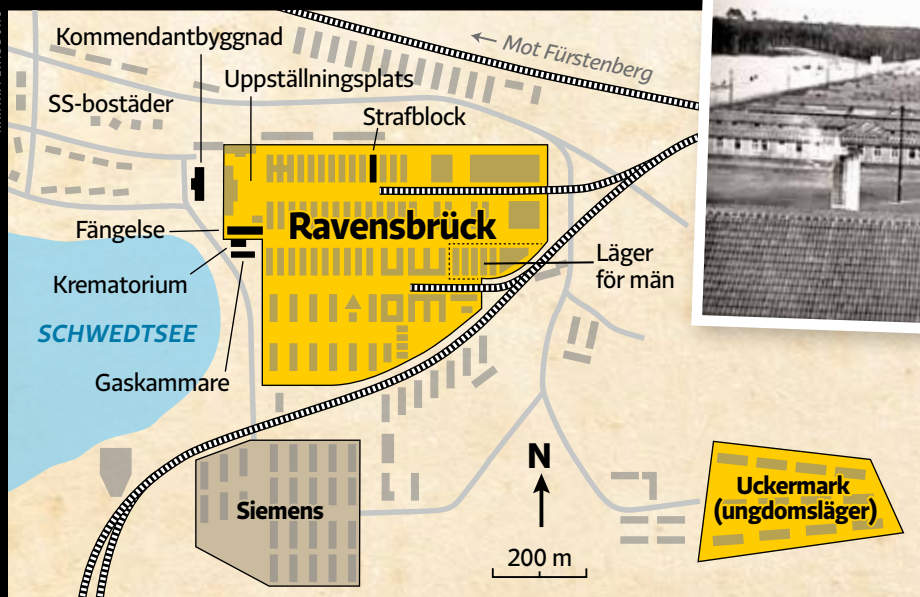
Kvinnorna fick arbeta mycket hårt under slavliknande förhållanden, minst tolv timmar om dagen. Arbetsuppgifterna kunde i en del fall vara helt meningslösa, som att exempelvis bära tunga stenar från ett ställe till ett annat och sedan tillbaka igen. Vissa fångar fick dagligen gå flera kilometer till fots – i ur och skur – till fabriker utanför lägret. I fabrikena tillverkades ammunition, uniformer och annan krigsmateriel. Bland annat hade elektronikföretaget Siemens anläggningar strax utanför lägrets murar.

Endast på söndagseftermiddagarna hade man »ledigt« från arbete.

En vanlig dag kunde börja med att alla fångar väcktes av en ångvissla som ljud i lägret vid tre-

Den nederländska konstnären To Frank-Stoltz gjorde många teckningar av sina medfångar under tiden i Ravensbrück. Hon lyckades få med sig bilderna när hon befriades av Svenska Röda Korset den 24 april 1945.

Vy över huvudlägret mot öster, med uppställningsplatsen i förgrunden.

Ravensbrück ligger drygt sju mil norr om Berlin.

Antalet dödsoffer i lägret är osäkert

Åren 1939–45 registrerades omkring 140 000 fångar i koncentrationslägret Ravensbrück. Av dessa var cirka 120 000 kvinnor och barn och cirka 20 000 män

(källa: www.ravensbrueck-sbg.de). Hur många som dog är osäkert – siffror på 50 000–90 000 förekommer. I april 1941 inrättades en lägerdel för män och 1942

öppnade ungdomslägret Uckermark. Detta år byggde elektronikföretaget Siemens en anläggning intill lägret, med arbetskraft från Ravensbrück.

tiden på morgonen. Nu väntade uppställning utomhus med inräkning och närvarokontroll på *apellplats*. Proceduren genomfördes i alla väder inklusive regn, snö och sträng kyla, och kunde pågå i timmar om inte antalet fångar stämde. Alla skulle stå i givakt, men ofta hände det att gamla och sjuka inte orkade stå stilla utan föll till marken av ren utmattning.

Överlevaren Zenobia Dittmer (se separat text) har berättat att det förekom dödliga »sifferlekar«, där den som hade det nummer som ropades upp avrättades direkt, inför ögonen på medfångarna. Flera gånger var det nära att Zenobia Dittmer blev utvald.

Lägervakterna brukade regelmässigt misshandla de fångar som fallit omkull för att få dem att resa sig och ställa in sig i ledet. Om så inte skedde sköts de till döds. »Det värsta var den fruktansvärda sömnbristen, och det dvaltillstånd den medförde«, berättar en överlevare. Detta avtrubbade tillstånd gjorde fångarna okänsliga för de batongslag som ständigt regnade över deras ryggar.

En tidigare lägerfånge som kom till Sverige

”Det förekom dödliga ’sifferlekar’, där den som hade det nummer som ropades upp avrättades direkt.”

efter kriget, Irena Forslind, berättar om hur hon misshandlades svårt strax före befrielsen av lägret. Hon var bara tolv år gammal när hon greps av nazisterna i Polen och fördes till Ravensbrück, där hon vistades i närmare fem år.

»Man talade till oss och behandlade oss som djur. Det enda sättet att överleva var genom att utveckla våra lägsta instinkter. Genom att stjäla och ljuga. Ibland arbetade vi i *effektenkammer*, SS förvaringsutrymme. Här kunde vi finna saker, såsom tobak eller guldsmycken, och kunde på så vis byta oss till saker«, har Zenobia Dittmer berättat.

Dålig hygien och undernäring gjorde många sjuka. På lägerområdet fanns ett sjukhus som skulle ta hand om dem som insjuknat eller skadats, för att hålla dem arbetsföra. Men sjukhus- →

Räddades till Sverige

Artikelskribenternas farmor respektive mor kom båda från Polen, satt i Ravensbrück och kom till Sverige.

Zenobia Dittmer, Emelie Hill Dittmers farmor, föddes den 3 juni 1923 i Czeladz i södra Polen. Vid krigsutbrottet 1939 hade hon just avslutat en utbildning på en handelskola i staden Sosnowiec. Därefter tog hennes frihet abrupt slut. Hon hamnade på ett sanatorium för turberkulos-

patienter i Schlesien, i närheten av den tidigare tyska staden Glatz i Preussen (dagens Kłodzko i sydvästra Polen).

Därifrån deporterades Zenobia till Ravensbrück den 10 juni 1944. Detta på grund av deltagande i politiska sammankomster med andra polacker. Hon befriades den 30 april 1945 och anlände till Malmö med »de vita bussarna« den 1 maj. I Sverige arbetade hon som sekreterare på Volvo under många år och blev mor till två barn. Zenobia dog den 13 april 2006 i blekingska Olofström som Sonja Krugly.

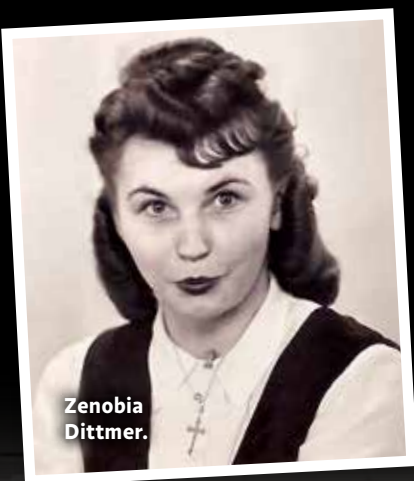
EUGENIA MARZUCHOWSKA, Jan Andersons mor, föddes den 22 mars 1925 i Dzierżazna, en liten by utanför Turek i Polen. Vid krigsutbrottet kom hon till Tyskland som slavarbetare. Hon var då 15 år. I staden Burgdorf fick hon slita på sparrisfälten och i en konservfabrik. I samband med att hon försökt använda falska matkuponger blev hon gripen av Gestapo den 4 maj 1944 och närapå skjuten. Istället sattes hon i fängelse i Celle i norra Tyskland.

Eugenia deporterades snart till Ravensbrück dit hon anlände den 1 juni 1944. Hon befriades den 24 april 1945

Eugenia Marzuchowska.

FOTO PRIVAT

Zenobia Dittmer.

FOTO PRIVAT

och kom med »de vita bussarna« till Malmö den 26 april 1945. Efter flera förflyttningar i Sverige hamnade hon i Doverstorp utanför Finspång. Eugenia träffade sin blivande make i Norrköping och gifte sig 1947. Hon jobbade bland annat i restaurangbranschen och fick fem barn. Hon dog den 18 november 2010 i Motala, som Eugenia Anderson.

Sonen Jan Anderson kunde år 2016 hämta ut en ring som tillhört hans mor hos ITS – International Tracing Service i Bad Arolsen. Den hade beslagtogs av Gestapo i Celle. **PH**

Fångar som befriats från Ravensbrück av de vita bussarna har anlänt till Kruså i södra Danmark, april 1945.

TAGE CHRISTENSEN / RITZAU SCANPIX

→ personalen var otillräcklig och många fångar dog. Hungern var outhärdlig. Maten innehöll mycket salpeter och brompreparat vilket medförde att menstruationen hos många kvinnor upphörde och orsakade en speciell sorts diarré som inte gick att hejda, och som kunde döda den drabbade på några dagar.

I lägersjukhuset föddes uppskattningsvis 800–900 barn. De nyfödda överlevde sällan någon längre tid, och en del dödades omedelbart vid födseln. Aborter förekom ofta. Eftersom kvinnorna var så undernärda kunde de inte amma sina barn tillräckligt, och dessutom skulle de direkt efter att de fött utföra sitt vanliga arbete vilket gjorde att mycket få barn överlevde. Det fåtal små som fick leva anpassade sig till vardagen i lägret. De visste inte om något annat liv, och deras barnlekar kom att handla om lägervakter och fångar.

På sjukhuset utfördes brutala experiment på kvinnorna som vore de försökskaniner. Läkarna ville till exempel prova om vissa mediciner hjälpte mot inflammerade skador som tillfogats fångarna med flit. Bland annat stacks smutsiga träspetsar in i deras ben för att åstadkomma en inflammation. Det förekom även steriliseringsexperiment.

Många dog av den sadistiska behandlingen, andra blev mentalt sönderbrutna.

Vid något tillfälle tycks till och med lägerledningen ha ansett att det gick för långt. Det berättas om en läkare och en sjuksköterska – de var ett par – som satte i system att döda patienter för att dra ut deras guldänder och stoppa dessa i egen ficka. Deras bestiala aktiviteter upptäcktes och paret straffades av SS.

Lägervakter, både kvinnliga och manliga, härskade i Ravensbrück. De såg rutinmässigt till att fångarna hade ett helvete, och de tog alla chanser att göra livet outhärdligt för sina offer. Som nämnts fick 3500 kvinnliga lägervakter sin utbildning i Ravensbrück för att sedan tjänstgöra här eller förflyttas till andra läger. Dessa vakter fick ofta öknamn, exempelvis »det vackra adjuret« och »den stammande mären«.

En av de mest ökända vakterna i Ravensbrück var Dorothea Binz. Efter att som 19-åring ha anmält sig frivilligt för kökstjänst i lägret arbetade hon sig uppåt i hierarkin (via knyt-nävarna sägs det) till lägervakt och därefter verkställande chefsvakt. Som sådan ledde hon

”Det värsta straffet var att bli skickad till *strafblock* – en underjordisk straffbunker där fången fick sitta isolerad.”

träningen av nya vakter. Binz fångades in av brittiska trupper i maj 1945. Under rättegången mot henne anklagades hon för osedvanligt stor råhet. Bland annat ska hon ha använt piska, skjutit och sexuellt misshandlat fångar. Hon dömdes till döden för krigsförbrytelser och hängdes 1947.

I Ravensbrück hade hon utbildat den minst lika fruktade lägervakten Irma Grese. Hon blev senare känd som »Auschwitz hynda« och för sin samverkan med SS-läkaren Josef Mengele. Även Grese dömdes till döden efter krigsslutet, och avrättades i december 1945, 22 år gammal.

Hur många fångar som avrättades i Ravensbrück är oklart, men det var tusentals. Under de första åren dödades fångar genom arkebusering. Från och med 1942 sändes de flesta fångar som skulle avrättas till Auschwitz-Birkenau. Senare började man döda fångar i Ravensbrück med giftinjektioner. År 1943 byggdes ett krematorium i lägret och i början av 1945 anlades en gaskammare.

I varje block, barackerna i lägret kallades så, förvarades fler än tusen människor. De var ursprungligen avsedda för 360 personer. I varje block fanns en *blockälteste* eller *blokowa* – alltså fånge som lägerledningen utsett till ledare för en bostadsbarack. På samma vis fanns bland fångarna *kapos* (från tyskans *kameradenpolizei* – »kamratpolis«), ordningsvakter som hade i uppdrag att (ofta med våld) upprätthålla ordning i ett block eller arbetslag.

Grymheterna i lägret ökade med tiden. Det värsta straffet var att bli skickad till *strafblock* – en underjordisk straffbunker där fången fick sitta isolerad. Vaktmanskapet där utgjordes av kvinnor som var särskilt utvalda för sin grymhet.

»Den sista tiden i Ravensbrück var helvetisk. 1944 var ett år som innebar extrem köld och svår svält«, berättar Selma Van DerPerre, en flamländsk överlevare. Sommaren 1944 registrerades hela 52000 nya fångar i lägret – trots att det egentligen inte fanns plats för fler. En överlevare vittnar om en kaotisk stämning →

Dorothea Binz var en av de mest fruktade lägervakterna.

Under de rättegångar som följde efter krigsslutet dömdes Irma Grese (nummer 9) till döden för krigsbrott och hängdes. Hon hade varit vakt i Ravensbrück, Auschwitz och Bergen-Belsen.

DPA PICTURE ALLIANCE ARCHIVE/ALAMY

→ med överbefolkade baracker: »Vi var fem eller sex som tvingades dela säng.«

Levnadsförhållandena var katastrofala. Förutom att maten var nästintill slut plågades många av grasserande sjukdomar som spreds snabbt i det överfulla lägret. Varje natt dog många utmärglade och sjuka fångar.

Under en tid sattes temporära tält upp i sumpmarkerna kring den närbelägna sjön. Uppemot tusen kvinnor och barn dog i detta tältläger, inte minst på grund av den extrema vinterkylan 1944 – det fanns inga filter att tillgå.

Den tjeckiska journalisten och författaren Milena Jesenská satt i Ravensbrück.

Märkligt nog fanns det ljuspunkter i mörkret. I skydd av barackernas väggar förde fångarna ett hemligt liv, där både starka vänskapsband slöts och intensiva kärleksrelationer uppstod.

Det fanns ett stort antal polska lärare i lägret, och några av dem bedrev skolverksamhet. Vidare hade många fångar bakgrund i kreativa sammanhang, och både körer och teatergrupper bildades i smyg. Vissa tecknade, andra skrev poesi. Och man samtalade om minnen av livet utanför murarna.

Allt detta var ett sätt för de inspärrade att bevara sitt människovärde. Många dikter och små konstverk som skapades under skräckåren finns i dag bevarade i minnesmuseet.

Flera kända personer satt i Ravensbrück. En var den tjeckiska journalisten, författaren och översättaren Milena Jesenská (1896–1944). Bland annat översatte hon Franz Kafkas verk från tyska till tjeckiska. Jesenská arresterades av Gestapo för sitt politiska engagemang och deltagande i motståndsrörelsen. Hon fördes till Ravensbrück där hon vistades i två år, till sin död (i njursvikt) i maj 1944.

Under sin tid i lägret blev Jesenská nära vän med den tyska författaren Margarete Buber-Neumann (1901–89). Den senare hade först suttit i sovjetisk fångenskap men så småningom hamnat i Ravensbrück. Efter kriget vistades hon en tid i Sverige där hon skrev *Fånge hos Hitler och Stalin* (1948), och 1963 gav hon ut boken *Kafkas Freundin Milena* om sin döda tjeckiska vän.

Den franska poeten och författaren Charlotte Delbo (1913–85) överlevde såväl Auschwitz och

Minnet lever

Regelbundet samlas överlevare och anhöriga vid minnesmuseet Gedenkstätte Ravensbrück. Nu i april är det 75 år sedan befrielsen av lägret. De planerade arrangemangen för att uppmärksamma detta har dock i sent skede fått ställas in på grund av det nya coronavirusets spridning.

Anhöriga till tidigare fångar samlade i Ravensbrück 2019. En tradition är att lägga rosor i sjön Schwedtsee intill det forna lägret, till minne av offren.

Ravensbrück som ett antal franska läger. Hon hade gripits för sitt engagemang i den franska motståndsrörelsen. Efter befrielsen skrev hon om sina fasansfulla lägerupplevelser, bland annat i boken *Aucun de nous ne reviendra* (1965, »Ingen av oss ska återvända«). Delbo räknas som en av de mest betydande författarna av vittneslitteratur.

Under de sista krigsmånaderna närmade sig Röda armén Ravensbrück snabbt. Många sjuka och arbetsoförmögna fångar mördades nu av SS, varav 5000–6000 gasades ihjäl. Genom den så kallade Bernadotteaktionen, ledd av den svenske rödakorsledaren Folke Bernadotte (1895–1948), tilläts »de vita bussarna« under våren 1945 rädda ett stort antal fångar ur olika koncentrationsläger. En stor del av dessa kom från Ravensbrück under

april månad.aktionen kunde genomföras efter förhandlingar mellan Bernadotte och Himmler. Enligt Svenska Röda Korsets beräkningar (från år 2000) befriades drygt 15 000 fångar genom Bernadotteaktionen, varav ungefär hälften var skandinaver.

De sista veckorna före Tysklands kapitulation började SS evakuera Ravensbrück. De fångar som klarade av att gå, uppemot 25 000, tvingades ut på veritabla dödsmarscher till andra läger i Tyskland. När sovjetiska trupper nådde fram till Ravensbrück den 30 april 1945 fann de cirka 3 500 sjuka och gravt undernärda människor i huvudlägret. **PH**

Emelie Hill Dittmer är frilansjournalist och skrivpedagog. Jan Anderson arbetar i poolbranschen och går inom kort i pension.

3 frågor till...

Emelie Hill Dittmer och Jan Anderson

Ni har båda nära anhöriga som överlevde Ravensbrück. Hur och varför började ni gräva i deras historier?

– Jag ville förstå varför det familjesår vi bar på aldrig ville läka, säger Emelie Hill Dittmer (EHD). Och jag ville få insikt i hur det kan ha varit för min far att växa upp med en mor (och far) som bar på dessa upplevelser. Allt för att själv kunna berätta för mina barn, och göra det obegripliga tydligare för mig och dem – och på så vis kunna gå vidare.

– Under uppväxten fick jag och mina syskon veta väldigt lite om vad

vår mor gått igenom, säger Jan Anderson (JA). Efter hennes död började jag leta efter dokument i Tyskland och Polen. Jag ville spåra hennes väg genom kriget. Ett letande där jag aldrig kommer hitta alla svar, men som låter mig ana vilket helvete hon hade, och vilken smärta hon dolde för oss barn.

Vad kan vi lära oss i dag av dessa berättelser?

– Att den tystnad som skam medför är farlig och skadar, och att det är vår plikt att berätta om detta för kommande generationer. (EHD)

– Det jag lärt mig är kanske att inte döma utan försöka förstå varför

saker utvecklas till det som händer. (JA)

Högtidlighållandet i Ravensbrück av 75-årsminnet av befrielsen nu i april är inställt på grund av coronasituationen. Vad ska ni göra?

– Jag kommer att uppmärksamma det på eget sätt, genom stillhet och reflektion. Jag bär med mig mitt arv vart jag än går, min farmors livsöde är på flera sätt en del av min vardag. Hon finns dagligen i mina tankar. (EHD)

– Jag ska besöka min mors grav och sätta blommor där för att hedra henne och hennes medfångar. För mig är varje dag en minnesdag. (JA)

JACOB WIBERG